

A domesticación dende unha perspectiva etnoarqueolóxica: os cabalos de monte do curro de Sabucedo*

Xosé Manuel Vázquez Varela

Introdución

As liñas que seguen desenvolven unha serie de consideracións sobre o concepto de domesticación a partir dun exemplo concreto: o estudo etnoarqueolóxico dos cabalos que viven nun réxime de semiliberdade nos montes galegos e que anualmente son conducidos ao curro de Sabucedo, no extremo meridional do concello da Estrada. A partir deste exemplo, propóñense novos enfoques para un mellor entendemento das teorías sobre a domesticación dos animais.

Os estudos de etnoarqueoloxía realizados en Galicia veñen resultando particularmente valiosos á hora de fornecer hipóteses heurísticas sobre diferentes aspectos do pasado (Vázquez Varela: 2000 e 2004), polo que decidimos aplicar o enfoque desta estratexia de investigación para aclarar aspectos vencellados coa domesticación e as súas orixes.

Os cabalos de montaña en Galicia

Nos montes galegos de relevo suave hai aproximadamente 22.000 cabalos sobre os cales a intervención humana está moi limi-

* Tradución ao galego de Juan L. Blanco Valdés.

tada a momentos e cuestións moi puntuais (Pose, 2003). Estes animais viven sen intervención humana directa boa parte do ano. A acción indirecta pode consistir nunha discreta vixilancia eventual para evitar que saian do monte –o *saltus*– e descendan ás leiras e pastos –o *ager*–, onde poden ocasionar auténticas desfeitas. Tamén de cando en vez danse batidas para protexer os cabalos do lobo e, nalgún caso de neves excepcionalmente crúas e duradeiras que puideron poñer en risco os animais dos territorios afectados, se lles proporcionou alimento, que por eles mesmos e debido á altura da neve non podían conseguir. A acción directa dos humanos sobre os cabalos realízase nun ou dous días ao ano cando se procede a reunir os rabaños para os conducir a uns currais, onde se marcan a lume os poldros nados dende o último encerro, córtase a crina dos adultos e selecciónanse os animais para serviren de alimento ou para equitación, e en épocas aínda non moi antigas como animais de tiro, carga ou transporte. Actualmente, nalgúns *curros* –nome que designa non só o curral en canto espazo físico senón tamén, por extensión, todos os actos relacionados coa condución dos animais cara a eles e os traballos citados que alí teñen lugar antes de os devolver ao monte ou retiralos del definitivamente– fanse tamén labores de limpeza, control e desparasitación (Pose, 2003). Concluídos estes labores, os animais volven ao monte de onde baixarán de novo ao curro ao cabo dun ano. Outra intervención humana consiste na introdución nos rabaños de características xenéticas que se desexan estender por algunha razón práctica como por exemplo a obtención de carne.

O curro de máis sonda de Galicia, tanto nacional coma internacionalmente, dende os puntos de vista costumista e turístico, e o mellor estudado a nivel antropolóxico, histórico e veterinario (Cabada, 1993; Pose, 2003), é o de Sabucedo, no extremo sur do concello da Estrada, ao que son conducidos cada ano a *manada do santo* e algúns animais de particulares até unha cifra de arredor dos 400-500 animais, acontecemento ao que acoden, na súa maior parte como turistas, preto de 6.000 persoas. A este curro, que ten lugar a

Curro de Sabucedo. Foto: Manolo Blanco, *El Correo Gallego*, 1987.

carón da Carballeira co Campo do Medio, na parroquia de San Lourenzo de Sabucedo, son conducidos animais das zonas limítrofes dos concellos da Estrada, Forcarei, Campo Lameiro e Cuntis (Pose, 2003: 158-169).

Nos autores que teñen tratado o tema, dende os afeccionados até os especialistas, ao se referiren a estes cabalos úsase dunha certa ambigüidade terminolóxica pois fálase de cabalos en liberdade, salvaxes, bravos, de monte, semidomésticos fronte aos que viven semiestabulados baixo o permanente control humano, recoñecidos como domésticos sen dúbida ningunha. Así, por exemplo, a valiosa tese de doutoramento de P. Iglesias Hernández (1973) sobre estes animais titúlase *Los caballos gallegos explotados en régimen de libertad o caballos salvajes de Galicia*, título no que existe unha evidente contradición: por unha banda, se son cabalos *explotados* non son totalmente libres; por outra, faise equivaler a categoría de explotado,

malia en réxime de liberdade, coa de *salvaxe*, que é contrario do primeiro. Esta ambigüidade pode deberse á dificultade de dar cunha definición máis precisa que encaixe claramente no molde canónico que separa o doméstico do non doméstico consonte os diferentes dicionarios ou enciclopedias, ou tal vez a unha estratexia de natureza xurídica, xa que o recoñecemento dunha ou outra categoría pode ter diferentes implicacións baixo certas circunstancias.

No caso que nos ocupa, o dos cabalos dos montes de Galicia, os trazos que poden levar a os clasificar coma non domésticos son os seguintes:

- ▮ O contacto cos humanos redúcese a un ou dous días ao ano.
- ▮ viven nun territorio de monte, o *saltus*, onde actualmente a actividade humana cotiá é moi limitada.
- ▮ aliméntanse, protéxense e reproducense sen intervención ningunha das persoas.

Pola contra, as características que poden inclinar a balanza cara á súa consideración coma domésticos serían:

- ▮ aínda que só unha vez ao ano, as crías nadas no monte entre curro e curro son marcadas e controladas ou retiradas da manada con diferentes fins.
- ▮ cada gandeiro sabe, mediante as marcas feitas nas orellas, cales son os animais da súa propiedade.
- ▮ nos curros extráense das manadas os animais que se estiman necesarios para diversos fins, o que, en calquera caso, supón o seu afastamento definitivo do monte.
- ▮ por tradición, se rapaba os animais (de aí, a expresión galega *rapa das bestas*, de semántica moi específica), é dicir se lle cortaban as crinas, con fins económicos ou rituais.
- ▮ actualmente, nalgúns curros desparasítanse os cabalos.
- ▮ era adoito organizar batidas contra o lobo para protexer as manadas.
- ▮ en certos casos, socorríase os animais con alimentos, cando as dificultades ambientais extremas podían poñer en risco a súa supervivencia.

Manada de cabalos de monte co garañón (de cola escura) no centro.

┃ introdúcense cabalos doutras razas ou de características especiais que interesa se espallen entre a poboación que xa vive no monte.

Á luz da comparación cos atributos propios do animal doméstico, segundo os conceptos tradicionais, que implican a posta do animal baixo control humano en todas as facetas do seu ciclo biolóxico, resulta que, baixo a aparencia da liberdade na que o animal vive 363 ou 364 días ao ano, alleo á actividade directa do home, pois se alimenta, defende e reproduce so e non proporciona durante ese tempo ben necesario ningún, a balanza caería claramente cara ao lado de animais non domésticos.

Pola contra, de estimarmos máis polo miúdo outras peculiaridades coma a protección contra o lobo; o control para evitar que saian do monte (*saltus*) e non fagan dano nos lugares de impacto humano habitual directo (hortas, leiras e pastos: o *ager*); as marcas indicativas da propiedade; a introdución de animais con características

xenéticas distintas para mellorar o conxunto nun certo sentido; a determinación do control da composición das manadas mediante a limitación do número de cabezas e o establecemento das relacións porcentuais nas idades e sexos mediante a extracción dos animais nos curros, é doado percibirmos o peso da intervención humana sobre o conxunto.

A teórica balanza que pesaría os argumentos a prol e en contra do carácter non doméstico ou doméstico do conxunto inclinaría, así pois, o prato cara a este último atributo. É posíbel aínda facer maiores consideracións sobre as diferencias entre o gando de monte e o doméstico no sentido do primeiro estar máis exposto aos predadores e algúns tipos de enfermidades có segundo, posto que este permanece estabulado en condicións ambientais e de alimentación distintas e goza de asistencia veterinaria, podendo presentar certas doenzas ausentes ou menos frecuentes no gando de monte.

Semella que perante os datos expostos non cabe unha solución digamos salomónica do tipo: os cabalos que viven en liberdade, vixiada e controlada en todo caso, son semidomésticos. Esta aparente solución podería valer como indicativa do carácter local destas poboacións concretas en tanto o manexo do termo *semidoméstico* supuxese o coñecemento das condicións reais da relación animal-home neste caso, pois do contrario sería un termo ambiguo en extremo se o que queremos é unha descrición detallada da realidade, que sexa operativa e precisa.

Como xa ficou dito, a vaguidade dos dicionarios é grande cando se fala de domesticación; así pois, usarmos o termo *semidomesticación* implica necesariamente aumentar aínda máis o nivel de vaguidade, axudándonos ben pouco no noso obxectivo de describir con precisión a realidade. Por outra banda, as propostas de paleontólogos e antropólogos sobre a domesticación presenta dificultades derivadas da gran variedade de formas e graos da intensidade da mesma. Malia non ser a nosa intención definir un novo concepto, si entendemos que outro modo de comprender o proceso é sinalar que mediante a

domesticación o animal é introducido nun novo nicho ecolóxico, o dos humanos, con fins moi diversos que poden variar amplamente dunhas culturas a outras. Consonante esta idea, fica claro que hai tantos tipos de domesticación, que empregar este termo a secas, sen ningún tipo de adxectivación non aclara gran cousa sobre o status da relación animal-home e que, xa que logo, —especialmente se temos que pronunciarnos sobre a natureza de restos paleontolóxicos— é preciso sinalar que de entendermos que o animal foi incluído no nicho ecolóxico humano tórnase necesario indicar do xeito máis preciso posíbel a forma e o grao nos que esta integración se realizou.

Deste xeito, adxectivando a forma de integración ou de interacción coa esfera humana dos animais, é posíbel entendermos o proceso de domesticación, a súa orixe, historia, grao e modalidades fuxindo de polémicas e conceptos reduccionistas en exceso, que, nunha sorte de leito de Procusto, intentan axustar a realidade a un esquema dunha rixidez que non se concilia coa riqueza cultural da humanidade e da variedade das especies animais.

Está claro, en todo caso, que a domesticación é a incorporación do animal á ecosfera do humano ou ao nicho ecolóxico humano e que existen diferentes modos e intensidades que van dende unha intervención mínima até o control total das fases do ciclo vital do animal.

Para entendermos mellor a posición dos cabalos de monte de Galicia vaise utilizar unha comparación teórica de tipo xeral entre as diferentes situacións nas que se pode atopar a relación animal-humano: a do cabalo salvaxe; a do cabalo de monte de Galicia, tomando coma base os datos do curro de Sabucedo; a do doméstico, que até a metade do século XX tiña un lugar importante dentro da cultura tradicional galega, e a do cabalo de raza criado nunha corte moderna. Deste xeito, poden observarse as diferencias e as converxencias entre uns e outros tipos con claridade ao longo do seu ciclo vital.

1) *O cabalo salvaxe*

Todo o seu ciclo vital desenvólvese sen a intervención do home: nace, vive e morre na natureza sen acción humana algunha sobre el e sen producir beneficio ningún.

2) *O cabalo de monte*

A acción humana neste caso límitase a momentos e aspectos que, se ben moi puntuais, poden ter unha repercusión directa ao longo da vida do animal, tal e como ficou dito, e que se poden resumir nos seguintes aspectos: o corte ou *rapa* das crinas; a extracción de animais da manada; a marcaxe dos animais nados entre un curro e outro; a introdución dalgún exemplar para expandir as súas características xenéticas entre as manadas do monte; a alimentación puntual e o traslado da manada en casos de extrema dureza climática; un certo control do territorio por onde se desprazan para evitar conflitos, e, recentemente, nalgúns casos a desparasitación nos propios curros (Pose, 2003). Estas intervencións modifican a composición en idades e sexos das manadas. Cómpre, así mesmo, sinalar que, a diferenza dos cabalos salvaxes, que morren pola idade, por accidente ou pola acción dos predadores, este tipo de cabalo pode ser sacrificado para consumo humano ou animal. Destes animais, por outra parte, extráense diversos beneficios.

3) *O cabalo doméstico na cultura tradicional galega*

O cabalo doméstico nace, vive e morre baixo o control humano, no que permanece durante toda a vida. Nace na corte froito de cruzamentos deliberados, é alimentado durante toda a vida polo home, que o protexe dos inimigos, préstalle atención veterinaria e o emprega para a monta, o transporte, o tiro, e, en Galicia máis raramente, para a tracción do arado. En ocasións, cando se lles deixa pastar en liberdade cerca das casas, pónselles unha solta para limitar a súa liberdade e controlar os seus movementos. Úsanse as súas crinas e os

poldros poden ser vendidos con fins diferentes, nomeadamente carne para os matadoiros.

4) O cabalo criado en cortes especializadas modernas

Neste caso, o control humano é aínda máis intenso e decisiva ca nos modelos devanditos. Aquí o control é máximo e total e abrangue dende a inseminación artificial con liñas xenéticas moi coñecidas e rexistradas de alto valor, o coidadoso seguimento de todo o proceso de preñazo da egua, o que inclúe asistencia veterinaria continuada, e elaboración de ecografías ou asistencia no parto, no que por veces pode recorrerse á cesárea. Aliméntanse e cóidanse especialmente, e domesticáanse e adestran de cara ao fin que se persegue, que pode ser a hípica deportiva, o turismo ou a carne. Gozan de cortes modernas e nalgúns casos de «picaderos» e instalacións axeitadas á función que van desempeñar. Algúns destes animais poden chegar a alcanzar grandes cotizacións se teñen calidades deportivas especiais, especialmente aqueles que se poden presentar coma favoritos, polas súas extraordinarias calidades físicas, nas diferentes probas e concursos hípicas.

Estes catro tipos devanditos non son puros nin estáticos e existe neles un certo dinamismo; por exemplo, agora hai en marcha medidas legais, de marcase, inventario, rexistro e intervención veterinaria e administrativa nos cabalos de monte de Galicia a teor da disposición da política do goberno da Xunta sobre estes animais de cara á prevención dalgúns dos riscos que presentan e á definición da raza pura de cabalo galego, o que fai que o tipo que deixamos clasificado coma 2 –cabalo de monte galego– se afaste máis do tipo, real ou teórico, 1 adquirindo algunhas das características do grupo 4, animal que recibe grandes coidados, aínda que aquí só nalgúns casos e baixo circunstancias concretas.

Situacións semellantes ao modelo 2 –o cabalo tradicional de monte– atópanse nas prácticas dalgunhas estancias ou ranchos en España, como por exemplo na marisma da área do couto de Doñana

(provincia de Cádiz), ou nalgúns *cortijos* andaluces; noutros casos emprégase preferentemente o modelo 4, e, en Los Llanos de Venezuela, ou en ranchos americanos de grande extensión onde os cabalos vivían ou viven en total liberdade até chegar a época do ano na que son acurralados, marcados e devoltos á liberdade, agás aqueles exemplares retirados con destino á equitación, o comercio cárnico ou outro fin.

Malia as limitacións descritas sobre as diferenzas entre uns e outros tipos de cabalos, o esquema resulta altamente ilustrativo por canto existen diferenzas básicas: nunca un cabalo salvaxe vai recibir atención veterinaria, xusto ao contrario do exemplar criado en cortes especializadas; ningún destes últimos vai morrer nas poutas dun predador, cousa que ben lle pode acaecer aos primeiros.

De térmonos en conta tales limitacións, e aceptarmos a clasificación cos seus supostos coma verdadeiros, pode apreciarse *grosso modo* que a posición do cabalo galego de monte atópase no grupo 2, entre o 1 –cabalo salvaxe– e o 3 –cabalo domesticado–, segundo as pautas tradicionais da cultura popular tal e como chegou até a metade do pasado século XX.

En épocas recentes, a Administración autonómica está practicando certas intervencións sobre a poboación dos cabalos de monte que, dalgunha maneira, os aproximan ao cuarto grupo. Mais, aínda así, os cabalos de monte de Galicia constitúen unha magnífica incitación á reflexión sobre o concepto de domesticación, na procura de datos indicadores deste tipo de vida, que, xa que logo, contribúan a entendermos os tipos de graos de domesticación e un concepto máis amplo e operativo da mesma que o empregado nalgunhas definicións tradicionais e académicas.

A aplicación deste enfoque etnoarqueolóxico aos restos paleontolóxicos será tarefa relativamente sinxela o día en que, dispoñendo dun conxunto numeroso de restos de esqueletos de animais de formas de vida coñecidas, poidan establecerse relacións claras e unívocas entre cada unha de tales formas de vida, consonte as categorías

definidas ou calquera outras, e o tipo de pegadas de carácter irreversible que deixen nos seus dentes e ósos as patoloxías e lesións con elas relacionadas.

De xeito tal, a etnoarqueoloxía así enfocada (Vázquez, 2000 e 2004) amósase coma xenerosa fonte de hipóteses de traballo de cara á clarear aspectos do pasado dificilmente accesíbeis dende outra perspectiva.

Referencias

- CABADA CASTRO, M. (1992): *A rapa das bestas de Sabucedo. Historia e Antropoloxía dunha tradición*. Ir Indo. Vigo.
- IGLESIAS HERNÁNDEZ, P. (1973): *Los caballos gallegos explotados en régimen de libertad o caballos salvajes de Galicia*. Tese de doutoramento inédita. Universidad Complutense de Madrid. Madrid.
- POSE NIETO, H. (2003): *Guía dos curros de Galicia. Información práctica. Historia e tradición*. Edicións Xerais de Galicia. Vigo.
- VÁZQUEZ VARELA, J. M. (2000): *Etnoarqueología. Conocer el pasado por medio del presente*. Servicio de Publicacións. Deputación Provincial de Pontevedra. Pontevedra.
- (2004): *Culturas distintas, tiempos diferentes y soluciones parecidas. Ensayos de Etnoarqueología*. Servicio de Publicacións. Deputación Provincial de Pontevedra. Pontevedra.